

Egy nemzetközi mércével mérhető magyar rézmetsző: Czetter Sámuel

Életről alig tudunk valamit. Vannak időszakok, melyek szinte teljesen némák; nem közölnek semmit sem róla. Máskor meg biztosnak tetsző adatok erőtlenednek el, vagy válnak egyenesen tévessé egy-egy váratlanul felbukkanó emlék nyomán. Nemrég például még azt hirdette a művészettörténet, hogy Orosházán született, s aztán ráakadtak egy olyan kétségbevonhatatlan bizonyítékra, mely végleg eldöntötte: hiába véste képei alá az Orosházi fi Czetter (Tzetter, Zetter) nevet és a nyomatékosító Oroshaziensis vagy ex Comit. Bekesiensis jelzót, legfeljebb tévútra vitte velük az érdeklődőket — valójában a Győr melletti Felpéccen született 1865. jan. 12-én.

Egészen 1952-ig abban a hitben éltek a művészettörténészek, hogy Orosházáról származott. *Szana Tamás* 1893-ban még azt állította: „... született Orosházán, Békés vármegyében a múlt században. Rendes lakását Békésben tartotta, megfordult 1819-ben Oroszországban is, de magyar eredetét sohasem tagadta meg, s metszvényi alá rendesen odavéste születése helyét is: Orosházifi”. *Pataky Dénes* 1951-ben megjelent A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig című rendszerező műve is úgy tudta: „Orosházán született 1770 körül”. *Rózsa Györgynek* a Magyar Művészettörténeti Munkaközösség 1952-es évkönyvében közölt tanulmánya (Czetter Sámuel 97—139.1.) említi először születése helyül Felpéccet, jöllehet *Nagy Iván* 13 kötetes közismert műve: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal már a múlt század közepén világosan utalt felpécci származására. Arra viszont, hogy milyen jogon használta az orosházi-fi jelzót, *ifj. Koszorus Oszkár* kutatásai derítették fényt.

Az már az ő 1976. szeptember 5-én a Békés megyei Népújság Köröstáj rovatában közölt felfedezése előtt is ismeretes volt, hogy Czetter voltaképpen *Kazinczy* biztatására vette fel az orosházi jelzót. Egy *Cserey Farkasnak* 1807. jún. 29-én írt *Kazinczy* levélből tudjuk, hogy a nagy nyelvújító még a *Simon* János nevet sem találta elég magyarnak. „Melly szerencsétlenség, hogy ezt Simonnak és nem Enyedinek, Szent Miklósinak, vagy valami ilyen formának hívják! Így kiki Magyarnak ismerné. De annak ösmeri-e, a ki nem tudja . . .” Majd így folytatja: „Éppen ez a baj Czetterrel, kit arra kértem, hogy a Czetter nevet rúgja el magáról, s nevezze magát Orosházinak”. Néhány nappal később

pedig *Virág Benedek*nek írta ezeket: „Istentelen ember a német, kivált a *Csokonay* jegyzése szerint az *Amphibium* (értsd: kétéltű), mint péld. ok(áért) a németből lett magyar Czetter, a luteránus, aki sem nem Pápista, sem nem kálvinista, hanem közben áll a kettő között. Végre talán csak elérem régóta sürgetett végemet” — azaz céloamat.

Az „Orosházi-fi” nevezet tehát innen ered. Az „istentelen . . . Amphibium” azonban nem tagadta meg soha családi nevét. Hű maradt hozzá, mégpedig úgy, hogy *Kazinczy* kívánságának is eleget tett.

De valójában miért nevezhette magát orosházinak *Czetter Gottfried* felpéci evangélikus lelkész és *Krnuch Mária* gyermeke? Azért, mert édesanyja, miután 1767-ben megözvegyült (Sámuel akkor 2 éves volt), feleségül ment a szintén özvegy *Horváth András*hoz, Orosháza első ev. lelkészéhez. Ismeret-ségük bizonyára régebbi keletű lehetett, hiszen Horváth is dunántúli volt: a Vas megyei Gencsről származott. A 3—4 éves korában Békés megyébe került gyermek élete első jelentős és tartós élményét tehát itt szerezte, itt tudatosodott benne a szülői ház biztonságot árasztó ereje és szépsége is. Érthetően több érzelmi szállal kötődött ide, mint a Győr megyei Felpéchez. Ezért vallhatta szülőföldjének (akár *Petőfi* Kiskunfélegyházát) a rohamos tempóban fejlődő új települést, ahol *Veres József* kimutatása szerint már 1773-ban 432 házban 615 háztartást és 3340 lakost tartottak nyilván, s amely 1818-ra — vagyis mindössze 45 év alatt — több mint a duplájára: 1006 házzal, 1600 háztartással és 8567 lakossal bíró nagyközséggé nőtt.

Különös dolog, hogy Orosháza első történetírói szinte semmit sem tudtak Czetter helyi kapcsolatairól. *Balassa Pál*, a község hatodik ev. lelkésze pl. nem is említi a nevét Orosháza legelső évszázadának krónikája 1744—1844 c. művében. Az alapos kutatómunkát végző *Veres József* (a tizedik lelkész) sem tudott ennél többet róla: „A művészetben eddig egyedül Czetter rézmet-sző, orosházi fi tűnt ki, életéről azonban mit sem sikerült megtudnom”. (lásd Orosháza. Történeti és statisztikai adatok alapján 189.1. Orosháza, 1886).

Mindez arra mutat, hogy *Veres* nagytiszteletű urat is félrevezette Czetter *Kazinczy* kedvéért használt jelzete. Csak a születési anyakönyvet vizsgálta át, abban azonban nem talált rá a művész adataira. Egyedül a halotti anyakönyv őrzi Orosházán a Czetter családnévet. Itt halt meg ugyanis a nagy-mama: „Czetter felesége *Zsuzsanna*”, ahogy azt egy 1774-ből származó bejegyzés tanúsítja. Itt temették el édesanyját: *Horváth Andrásnét* is 1786. január 19-én, mindössze öt hónappal második férje halála után. Az anyakönyv természetesen csak *Horváth Andrásné* néven nevezi. A házassági anyakönyvben sem fordul elő a Czetter-név, minthogy *Horváth András* nem Orosházán kötötte meg második házasságát *Krnuch Máriával*.

Nagy kár, hogy nem maradtak fenn az evangélikus egyház iskolának azok az iratok, melyekből egyértelműen következtethetnénk Czetter tanítójának a személyére, ámbár nagyfokú rajzkészségét nevelőapja vagy valamelyik

gimnáziumi tanára is egyhamar felismerhette. Cseppet sem bizonyos tehát, hogy egykori tanítója: *Fábri István* vagy *Antal János* (*Vitéz János* és *Folkusházy — Lacsny — László* ugyanis a lányok tanítója volt) ajánlotta számára a művészi pályát.

Ma még nem tudni, hol végezte gimnáziumi tanulmányait. Mind apai— anyai, mind nevelőapai őseinek Győr és Vas megyei kapcsolataira gondolva, feltehetően Sopronban. A kor másik ismert evangélikus gimnáziuma ugyanis Selmecen volt; ez azonban csak 1808-tól kezdve emelkedett nagyobb hírre és jelentőségre, amikor úgynevezett „kerületi” — egyházkerületi — rangot kapott. Alig hihető azonban, hogy a szülők ide, ebbe az inkább szlovák szellemiséget sugárzó iskolába és ne Sopronba adták volna a németül jól beszélő és levelező gyermeket (Kazinczynak küldött levelét is németül írta 1791-ben, mint aki biztonságosabban használta azt, mint a magyart).

Sopron, ez a mozgalmas életet élő dunántúli város, Pozsony és Buda mellett a német kultúra egyik legjelentősebb magyarországi központja volt. Állandó szoros kapcsolatban állt Béccsel. Lakóinak nagyobb része — német anyanyelvű lévén — legfeljebb csak értette, de nem beszélt a magyart. Színházában, amelyről *Kis János*, a Soproni Magyar Társaság alapítója, a későbbi evangélikus szuperintendens azt írta, hogy „a hazában célszerűsége és csinosásra nézve kevés párját találó játékszín van”, még később is csak német nyelvű előadásokkal szórakoztatták a közönséget. Deszkáin — bár *Shakespeare* és *Molière* is szerepelt — leginkább a kortárs német szerzők: *Lessing*, *Goethe* és *Schiller* műveit játszották. Evangélikus gimnáziumi tanárai Göttingában és Jénában tanultak, ahol *Bürgert*, *Blumenbachot*, *Beckmann*t és *Lichtenberget*, illetve *Reinholdot*, *Fichtét*, *Herdert* hallgathatták. Jó nyelvismeretük birtokában *Klopstock*, *Gellert*, *Gessner*, a két *Schlegel*, *Leibnitz* és *Wieland* műveit eredetiben olvasták, sőt azokat a legjobb tanítványoknak saját könyvtáraikból ki is kölcsönözték. Nem kétséges, Czetter is simábban kijuthatott innen tanárai támogatásával a bécsi akadémiának *J. M. Schmutzer* udvari rézmetsző által alapított és igazgatott rézmetsző osztályába.

Az ő tanítványa lehetett. *Pataky Dénes* fentebb már említett nagy horderejű művének azt az állítását ugyanis, miszerint ott *John* és *Weiss* irányította művészi fejlődését, jószerivel el kell vetnünk. Mindkét művész fiatalabb volt nála. A Marienburgban 1769-ben született, kiképzését Londonban *F. Bartoluzzinál* szerző *Friedrich John* (ott sajátította el az erőteljesebb tónust biztosító pontozó technikát) már csak azért sem lehetett a mestere, mert ő mielőtt Bécsben letelepedett volna, Varsóban is töltött huzamosabb időt. *David Weiss* pedig mindössze 11 éves volt, amikor Czetter első, ma is ismert műve (*Dürer: Az álom* című képének a metszete) 1786-ban elkészült.

Schmutzer hamar észrevette Czetter kiváló grafikai adottságait. Erre vall, hogy vejének, a hazánkban különösen nagy tiszteletnek és tekintélynek örvendő kiváló festő: *F. A. Maulbertsch*nek (nevét *Maulpertsch*-nek is írták)

Neptun és Galathea, majd Vénusz diadalma című képeiről vele csináltatott metszetet. Az utóbbi különösen nagy műgonddal készült, s a művészek és művészetbarátok körében nem mindennapi, megérdemelt sikert aratott. A Bécsben megjelenő *Magyar Hirmondó* 1793. április 2-i száma például ekként számolt be róla: „Békés vármegye Orosháza nevű helységéből származott hazánkfiának nevét több ízben olvashatták erdélyi olvasóink az általunk leküldött képek alatt. Ezen szép tehetségű ifjú különös szorgalmatossággal fáradozott darab időtől fogva egy *Maulbertsch* híres képíró által rajzolt képnek rézre való metszésében, mivel ezen munkája által kívánta magát a világ előtt megismertetni, minekutána az idevaló Akadémián pályáját végezte volna ebben az esztendőben... A képnek szélessége és hosszúsága nagyobb egy lábnyinál. Az ára 1 for. 30 kr.”

A fenti idézet szinte teljes egészében megtalálható *Kazinczy Váczy János* által rendszerezett és publikált hatalmas levelezésének II. kötetében a német nyelvű Czetter-levélhez fűzött magyarázó szövegben. Innen tudjuk azt is, hogy maga *Kazinczy* kérte fel mecénásnak *Balassa Ferenc* grófot, aki „készséggel beleegyezett Czetter ajánlatába, és egyúttal 100 forintot adott” a *művész segélyezésére*, aki aztán hálából „mély alázatossággal” neki dedikálta munkáját.

Czetter művészi pályája természetesen nem a Vénusz diadalmával indult. Több mint 25 olyan művét tartják nyilván ma is a magyar művészettörténet tudós kutatói, melyeket korábban készített. Fellépésének ideje — Czetter szerencséjére — nagyon kedvezett a rézmetszésnek. II. József és a jakobinus szervezkedés időszaka volt ez, melyet nemcsak a felvilágosodás eszmevilága hatott át, hanem a török elleni felszabadító harcok iránti felfokozott érdeklődés, a magyar nyelvű újságírás megindulása és a nemesi ellenállási mozgalom első sikerei is jellemeztek. Azt jelentette ez, hogy az új művészet propagálásának fontos, szinte nélkülözhetetlen eszköze lett a grafika. A testőrírók által elindított gondolkodásbeli erjedést is ügyesen és hasznosan támogatták az irodalmi és tudományos műveket és egyéb publikációkat, újságokat és folyóiratokat egyaránt szemléltető művészi illusztrációk. Mindenekelőtt a rézkarok. Különösen *Görög Demeter* és *Kerekes Sámuel* (*Csokonai* szép verssel parentálta el halála hírért hallva: *Görög úrhoz* címmel) lapjai: a Bécsben megjelenő *Hadi és Más Nevezetes Történetek* és a *Magyar Hirmondó* (csak nevében azonos *Rát Mátyás* 1780—89 között Pozsonyban kiadott újságjával) karolta fel és látta el folyamatos munkával a Bécsben tanuló fiatal magyar rézmetszőket.

A két derék, egymást mindenben segítő hazafi nagyszerű összhangban dolgozott. *Görög*, a királyi család nevelője, különösen a jogtudományban, a pedagógiában, a geográfiában, az antropológiában, az irodalomban és a művészetben jeleskedett, *Kerekes*, a bécsi Theresianum magyar nyelvi professzora pedig a bölcelet, a statisztika, a pedagógia és a klasszika-filológia tudományát mű-

velte. Egy szóval: alig volt olyan tudományág, amely iránt ne tanúsítottak volna érdeklődést. Avatott kulturpolitikusokként ószinte lelkesedéssel karoltak fel minden olyan ügyet és dolgot, amellyel hazánknek szolgálhattak. Nemzeti öntudatot formáló célokat tűztek lapjaik elé is. Helyesen körvonalazták saját kötelességeiket és feladataikat: minden olyan értesülést közölni kívántak, „amit egy magyarnak, úgy mint magyarnak különösen hazájáról; úgy pedig mint embernek s világ lakosának, más esmértes országairól s tartományairól is a világnak tudni szükséges, hasznos és gyönyörűség”. Mindezeket pedig a történeti hűségre törekvés következetes elviségével és „születt nyelvünk” iránti mély felelősségtudattal tették. Elsősorban az ifjúság nevelésére fordítottak gondot, rendszeresen küldvén lapjaikból ingyen példányokat az iskoláknak. Így akarták — *Rát Mátvás* megszűnt lapjának nemes törekvéseit folytatva — tudatosítani a *Kazinczy* irányításával országos méretűvé dagadó nyelvújítás politikumának és a nagy fejlődésnek indult magyar nyelv védelmének és ápolásának, stíláris gazdagításának, mindennekelőtt pedig a magyar nyelv használatának elsőrendű ügyét.

Szerkesztői programjukba szervesen épült bele a fiatal magyar művészek és művészjelöltek támogatása. Velük külön is foglalkoztak. A *Kerekes Sámuel* lakásán tartott találkozókön apró részletekig megtárgyalták velük az illusztrálásra szánt képek témáit, a szöveg megkívánta beállítást, az alkalmazandó megoldási módot, a kompozicionális egység összetevőit, a rajzok pontosságát. Ezáltal az ábrázolás naturalista hűségére, a témák realista kezelésére készítettek és nevelték őket, közben éberén vigyáztak arra is, nehogy a *hamisításokat kizáró* hitelességre törekvéssel lefokozzák és gúzsba kössék a művészek képzelő erejét és alkotó fantáziáját.

A tisztán dolgozó, magabiztos kézzel és szemmel ábrázoló Czettert különösen sokra értékelték, s mindenekelőtt erőt próbálól nehezebb feladatokkal, minőségi munkákkal — azaz figurális kompozíciókkal, elismert művészek (a már említett Düreren és Maulbertschen kívül Rubens, Stunder, Lebrun, Frd. Wagner, B. Lampi, A. Flor stb.) alkotásainak, portréinak, tájképeinek, viseletrajzainak rézkarc útján történő sokszorosításával bízták meg. A kisebb figyelmet és tehetséget igénylő térképeket általában másokkal csináltatták.

Czetter nagy művészi gonddal és becsvágglyal tett eleget *Görög* és *Kerekes* felkérésének. Nem csoda, ha azok is lelkes buzgalommal elemezték képeit. A II. József halálával kapcsolatos birodalmi gyászt, melyhez az ő valóság-hű rézkarcát (*II. József a ravatalon*) mellékelték illusztráció gyanánt, például így kommentálták: „Ide zártunk egy rajzolatot, mely azt adja elő, mint vala néhai II. József teste kitéve az udvari kápolnában, febr. 22-én 1790-dik esztendőben. Fel volt t. i. a test fő hadi vezéri formaruhába öltöztetve, s egy fehér selyemmel megbélelt s kívül aranyba szegett fekete bársonnyal bévont félkoporsóba fektetve. Ezen koporsó egy gráditsu s majd egy ölnyi magasságú állásra helyzetetett. A koporsó körül hat drága párnákon szemléltettek, az

innenső oldalon ugyan a császári korona, pálca és az arany alma. Továbbá a magyar és a cseh koronák; az arany gyapjú; s a Szent István Rendje; a túlsó oldalon a házi korona, az ausztriai hercegi süveg; a Theresia Rendjének Pántlikája, kalap, pálca és kesztyű. Az állásnak gráditsa ezüst gyertyatartókkal meg volt rakva. A koporsó felett függött egy fekete baldagin. A kápolna feketével bé volt vonva, s császári címerekkel kirakva. Őrizeten voltak a magyar-, lengyel- és német testőrök, kik között a sok nép egyik ajtón bétolódott, a másikon pedig kibocsátatott. — Igyekezünk minden módon, hogy ezen nevezetes történetet ábrázoló rajzolat minél nagyobb tökéletességgel készülhessen meg: mégis csak alig érhattünk célunkra: ámbár a metzzőnek 7 aranyat, a papirosért 14 forintot, a nyomdának 15 forintot, a betűmetzzőnek minden betűért 1 kr. fizettünk. Költ Bétsben, májusnak 21-dik napján: 1790.” Ezzel a közölt híranyag és az illusztráció szoros összefüggését vitathatatlanul bizonyító leírással könnyen egybevetették az olvasók az aprólékos pontosságra törekvő művészi ábrázolást.

Egy másik Czetter-rajzolta és metszette képpel pedig így fejlesztették az olvasók művészi látását: „Ezen kép, melyet a jegyzés mellé zártunk, ábrázolja a *gr. Pálffy János* hadi tármester úr szép és nevezetes granatérosait, kik közül egynéhányan a Zimonyi mezőn, Belgrádnak általellenében a Száva s Duna vizei között csatáznak. A rajzoló képzelése szerint, a granatéros a puska végére szorított, úgynevezett Péter kését (bajonetját) egy török mejjének szegezte, de mivel ez élte megmaradásáért oly igen esdeklik, rajta a granatéros szíve megesik, s a bajonetot mélyebben nem taszítja”.

Körülbelül 15-re tehetjük azoknak a Czetter-készítette háborús-katonai illusztrációknak (ágyutípusok, ágyuállások, harci tudósítások, regiment- és granatéros képek) a számát, amelyeket főként a török elleni harcokat ismerető hírlapi tudósításokhoz mellékeltek a szerkesztők. Ezekhez is társítottak — mintegy a szövegek képi magyarázataként — bizonyos kommentárokat. Voltak olyanok, melyeknek helyes értelmezését maga Czetter segítette elő szöveges magyarázattal, ámbár ez túlnyomórészt a cikkírók kötelessége volt. A *Maria Theresia* nevű *Fregatról* (1790-ben metszette Czetter) például ezt a szakembereknek való, csaknem a hadititok-sértést kimerítő ismertetést közölték: „A fregát (Fregatte) nevezet alatt értetik az olyan fegyveres hajónak neme, melyekre 20-tól majd 50-ig számlálva, több vagy kevesebb ágyúkat szoktak rárakni . . . Amely fregátnak megküldöttük a képét, semmiben sem különböz a tengeri nagy fregátoktól. 42 ágyuk vannak rajta: melyekből eleget döngették az olasz pattantyúsok Nádorfejevára falait az ostrom alkalmatosságával. Békesség idején Pétervárnál szokott állani a Dunán. Képét oda csináltattuk le, egy ahhoz értő ural”.

Ahogy ezekből az illusztrációkhoz fűzött magyarázó szövegekből is érzékelhető, *Görögék* az olvasók művészi látását is fejleszteni akarták. Nagyon megkövetelték tehát az ábrázolás tisztaságát, hogy az előfizetők jobban érzé-

kelni tudhassák az adott képek és tárgyak specifikus jegyeit. Czetter minuciózus pontosságú rajzkészségén túl azzal is kivált társai közül, hogy — ha módjában állott — még az egyedi katonai eszközök bemutatásához is adott bizonyos háttérrel. Az ágyúvontatáshoz pl. sátorhelyek, háttérben húzódó dombvonulatok, színes formaruhás katonák, nagy előszeretettel ábrázolt huszárok megjelenítésével teremtett távlatot. Az az érzésünk, hogy saját képességeihez méltatlan feladatnak tartotta az iskolás ízű egyedi tárgyábrázolást. A legtöbbször még a haditechnikai eszközöket csodálatos pontossággal megjelenítő képeit is (*D. Szemző Piroskának* A magyar folyóiratillusztráció kezdeteit taglaló sokoldalú, színes tanulmánya mondja találon ezekről: oly tökéletesek, hogy akár a hadtörténészek számára is forrásként alkalmazhatók) ellátta sajátos rekvizitumokkal, hogy velük jobban felfokozza és mozgásba hozza az olvasók érdeklődését és reprodukív képzeletét. A dinamizmust, a mozgást szerette, nem a statikus nyugalmat.

Különösen a portréábrázolást kedvelte és művelte nagy hozzáértéssel. A nemzeti múlt és nemzeti nagyság iránt megélt érdeklődés, továbbá a honi művészet felkarolására irányuló hazafiúi buzgalom eredményeként divatba jött az arcképfestészet és vele a portrékat népszerűsítő rézkarc. Sok szépirodalmi és tudományos mű jelent meg a szerzők arcképével is. A Vénusz diadalmának bámulatos sikere után egyre többen keresték fel Czettert, hogy ő készítsen metszetet portréjukról. *Pataky Dénes* kimutatása 35 ilyen képmást sorol fel, s ezek mindegyike 1793-ban vagy utána készült. Kétségbevonhatatlan viszont, hogy már a *Maulbertsch* festményről csinált rézkarccal egyidőben is foglalkozott portrékkal. Ezt erősíti *Kazinczy*hoz írt levele (1791), amely *Kassa* híres tudós orvosának: *Vitzay József*nek elkészült képmását említi. Publikálásának éve azonban 1793 volt.

Egyedül *Somsich gróf* nem volt megelegedve Czetter munkájával. Erről ezeket tudatta *Kazinczy* kedves ismerősével, *Sárközi Istvánnal*: „Czetter nekem azt (t. i. *Somsich* képét) 1803. Ju.-ban adá, panaszkodván, hogy *Somsich* véle mocskosan bánt, ki nem fizetvén a tenni parancsolt munkát, tudniillik a réz metszését. Kérdém, miért? Czetter azt felelte, hogy *Somsich* nem tartotta magát eltalálva a rezen, holott a festésen (*Lampí* munkája) annak tartotta. Ítélni nem tudok, mert én *Somsichot* soha nem láttam, de igen jól emlékezem, hogy 1806 *Pászthorinál* ebédelvén egy szeglet-asztalkán egy illy phisionomiájú ember képe állott berzsény (az az cékla) szín schlafrockban. Sokáig néztem a festést, mert gyönyörű dolgozás volt, s meg nem tudtam fogni, hogy a Művész mint jutott arra a fonákságra, hogy a képet berzsény színű ruhába öltöztesse; mert a carnationak minden világos, kivált pedig a veres szín kárára van, s minden setét azt emeli. Akkor általlottam questionálni (kérdezni) *Pászthorit*, kié legyen a kép, de Czetternél meglátván a rezet, rá fogtam, hogy az nem vala másé, mint *Somsiché*”. Valójában tehát nem Czetter munkájában, hanem a rézkarc alapjául szolgáló festmény színezésében lehetett a hiba.

Legismertebb művei e nemben a következők voltak: *Széki Teleki Sándor* gr., *Báróti Sándor*, *Dugonics András*, *Baróti Szabó Dávid*, *Schedius Lajos* és *Rhedey Lajos* képe. A *Csokonaiét* — bár a költő említi Czetter nevét egy *Kazinczyhoz* írt levelében, mint akire bécsi barátai rá akarnák bízni a metszést — nem ő készítette el. *Vályi András* is vele csináltatta meg művéhez: Magyar Országának Leírása-hoz *József főherceg* és *Széchenyi Ferenc* gróf portróját, sőt ő metszette *I. Ferenc* arcképét is.

Czetter rézmetszői tevékenysége — *Pataky* felsorolása szerint — nem volt töretlen. Vannak évek (1791, 1795, 1799—1803, 1807—1809), melyekből egyetlen mű sem maradt ránk. Ámbár bizonyára folyamatosan dolgozott ekkor is, nagy számbeli kiesésre mégsem szabad gondolnunk. „A rézmetszés nagyon fáradságos, hosszadalmas munka” — panaszkolta egyik levelében. „A művészi munkát nem lehet túlzásig folytatni, . . . , veszélyeztetik az ember szemevilágát, ami pótolhatatlan”. Ez kétségtelenül így igaz, mint ahogy az is, hogy a császárváros korabeli világítási technikája és lehetőségei sem nyújthattak elegendő fényt az esti, méginkább az éjszakai munkákhoz.

Nincsenek adataink rá, vajon volt-e, megfordult-e anyja halála után is Orosházán. Rokoni kapcsolatai megszűntek; a gyermekkor hangulatát idéző paplakba mások költöztek. *Szana Tamás*nak Czetter Békés megyei „rendes lakásáról” beszélő adata pedig feltehetően elírás, sajtóhiba volt. Bécsben élt, ott is nősült meg 1800-ban. (Elképzelhetetlen, hogy feleségéről és majdan gyermekeiről ne készített volna képet.) Itt, távol a szellemi és művészeti központtól, nem tudott volna megélni a rézmetszés tudományából.

1807-ben *Sándor cár* meghívására Oroszországba ment. Életművének kutatói eddig nem tudtak fényt deríteni kitelepülése körülményeire. Mi több észszerű, megvizsgálásra érdemes verziót látunk erre vonatkozóan kézzelfoghatónak.

Az orosz—magyar gazdasági-kulturális-politikai kapcsolatok a XVIII. század folyamán nagyon felerősödtek. Eleinte a tokaji bor tette ismertté és népszerűvé az oroszok körében a magyarságot és a magyar nevet. Ezzel kedveskedett Rákóczi is diplomáciai partnerének, *Nagy Péter* cárnak. *Várad*i *Sternberg János*nak, az ungvári (uzsgorodi) egyetem magyar professzorának 1974-ben a Gondolat és a Kárpáti könyvkiadó által közösen megjelentetett *Utak, találkozások, emberek* című kötete például ilyen reflexiót idéz a XIX. század közepéről: „Ki ne ismerné a magyar bort! — lelkendezik egy orosz folyóirat tudósítója. *Nálunk, Oroszországban a XVIII. században a magyar bor nagyon kedvelt volt. Az öregemberek most is megfiatalodnak, fellelkesülnek, ha szóba kerül a tokaji. Ez a borok királya — mondogatják —, az arany; a nap sugaraitól keletkező, a gerezdekben megsűrűsödött arany”.*

A magyar szőlőkultúra meghonosítását, az első magyar szőlőoltványok behozatalát valójában 1711-től — a Rákóczi szabadságharc bukásának évétől — számítja az orosz gazdaságtudomány. Utána még sokáig állt az érdeklődés

homlokterében a magyar szőlészet és borászat. Tudunk ma már olyan elképzelhetetlen esetről, hogy pl. kiváló magyar nyelvtanárokat — mint *Martiny Sámuel*t, a tbilisi főtanoda német—latin szakos tanárát, egyszercsak gazdasági területre irányították át. Reá történetesen egész Grúzia szőlészetének és borászatának új, a magyar termelési gyakorlatnak megfelelő átszervezését bízták.

Czetter idejében más területeken is örömmel fogadták és alkalmazták a magyar szakembereket. *II. Katalin* cárnő nagyszabású közigazgatási — kulturális programja sok nyugati (angol, francia, német, magyar) tudóst és művészt csábított az orosz birodalomba. *I. Sándor* idejében aztán ez az értelmiségi kiáramlás tovább fokozódott. Különösen két — t. lán Czetter életét is befolyásoló — kapcsolatra kell nagyobb figyelmet szentelnünk. Az egyiknek a szála az Ung megyei Palágy községből származó, tudományos körökben szerte Európában ismert *Orlay János* udvari sebészhez vezettek, akinek kormány megbízásból végzett tudományszervezői munkásságát *Sándor cár* szabadelvű kormányzata is messzemenően méltányolta, sőt hivatalos okiratban is megerősítette. *Orlay* bécsi sebész tanulmányai idején (1794-ben és a következő években) került meleg emberi kapcsolatba több magyar íróval, lapszerkesztővel és művésszel. A jakobinusok pere, a *Martinovics* féle mozgalom vérbefojtása hihetetlenül kedvezett szervező munkájának. Már ekkor sikerült néhány magyar tudóst rávennie a kitelepülésre. Akiben túl erős volt a patrióta érzés, azt azzal a gondlattal igyekezett megnyerni ügyének, hogy a tekintélyes jövedelemmel dotált orosz állami állások bármelyikén is erősítheti hazánk tekintélyét a külföld előtt „az angolok és franciák mellett tündökölve”.

Különösen *Tertina Mihállyal* (eperjesi származású, Gyulán elhunyt hírlapíró-tanár) és *Schedius Lajossal* került közvetlen „kebelbaráti” viszonyba. Ahogy *Tardy Lajos*: Régi feljegyzések Magyarországról című könyvéből tudjuk, sokáig álltak mindketten levelezési viszonyban vele. A pesti professor: *Schedius* például azzal a kéréssel fordult egyszer *Orlay*hoz, akinek a „haza iránti kiváló szeretetét és honfitársai iránt tanúsított jóindulatát” minden magyar tisztelettel szemléli, vegye szíves pártfogásába az általa javasoltak ügyét: „Az általam . . . ajánlottak egyike sem méltatlan a Te támogatásodra, ki a haza minden polgárát, aki annak dízére kíván lenni, felkarolod és pártfogolod”. Talán éppen *Schedius*nak, az evangélikus iskolapolitika vezéregyéniségének, a volt soproni líceumi diáknak a közbenjárására került Czetter is a szentpétervári tudományegyetem növénytanú múzeumába, ahol 800 rubel fizetéssel „chalcographus”-ként (rézmetsző) alkalmazták. Feltevésünket valószínűsíti az a körülmény is, hogy Czetter *Schedius*ról (kivel esetleg együtt diákoskodott Sopronban) — ahogy fentebb említettük már — 1803-ban *Stunder* festménye után metszetet is készített. Tehát személyes ismerősök voltak.

A másik szál *Alexandra Pavlovna* ürömi mauzóleumához vezet. *József* nádor 1801-ben, rejtélyes körülmények között elhunyt hitvesének a síremlékéről

ugyanis 5 évvel később Czetter készített orosz szöveggel is ellátott színezett rézkarcot. Hogy ki adott erre megbízást — a cári udvar felhatalmazása alapján *Szamborszkij*-e, vagy maga *József nádor*, kinek bizonyára elnyerte magas tetszését Czetter róla készített rézkarca, könnyen el lehet majd dönteni. Talán éppen ezzel a munkájával igazolta a cári kormány előtt Czetter is magas művészi képességét és rátermettségét. Tudnunk kell, hogy *Szamborszkij*, *Tessedik* tudós levelező partnere, a „magyar királyné”-ként tisztelt és szeretett orosz hercegnő (I. Pál cár leánya) udvari papja, majd az ürömi mauzóleum és kápolna vezetője volt. Elképzelhető, hogy *Sándor cár* széleskörű kulturális programját, egyetemeket, körzeti gimnáziumokat alapító és fejlesztő, nem utolsó sorban pedig művészetpártoló tevékenységét segítő, ő szorgalmazta Czetter pétervári meghívását.

Ezek persze, csak feltevések. Lehet, hogy egy véletlenül előkerülő irat egészen más irányból oldja majd meg a kérdést, ahogy ez Czetter esetében szinte törvényszerű már. Oroszországi működése különben is alaposabb vizsgálódást kíván, hiszen *Pataky* összesítése mindössze öt művet említ ebből a több mint 2 évtizedre terjedő időszakból (utolsó előttiként a Kreml-rézkarcát) a „növény-tani munkákhoz” készített, meg nem nevezett számú metszeteken kívül. Ez pedig nehezen képzelhető el.

Azt sem tudjuk, mikor halt meg, vagy hogy meddig tartózkodott Oroszországban. *Karacs Teréz* szerint „örnagyi rangban gazdagon élt”, és ott is halt meg. Ez tűnik valószínűnek. Mások azt állítják, hogy 1821-ben hazajött, sőt 1829-ben még látták Pesten. Ezt azonban éppen *Karacs Teréz*nek kellett volna legjobban tudnia, akinek apja Czettertől tanulta a rézmetszés tudományát. *Karacsék* házában ugyanis sokan megfordultak. Lakásuk a polgárosodásért lelkesedő írók-művészek közkedvelt találkozóhelye — „szalon”-ja volt. Lehetetlennek tűnik hát, hogy az öregedő mester, a nem mindennapi élményekkel rendelkező Czetter Sámuel ne kereste volna fel nagy közszeretnek örvendő tanítványát, vagy hogy azok, mármint a szalon minden új iránt érdeklődő törzsvendégei ne hívták volna meg az összejövetelekre. Az 1829-es orosz jelzetű *J. J. Gallikoff*-rézkarc is tiltakozik a fenti feltevés ellen (tudniillik, hogy végleg hazajött volna), ámbar nem lehet az sem kizárt, hogy művét, mint régebben elvállalt, de csak késve teljesített munkát már Magyarországról küldte ki megrendelőjének.

Czetter korának elsőrendű művésze volt. Megérdemli, hogy életútjának állomásairól további pontos adatokat szerezve, úgy őrizzük meg emlékezetünkben, mint megyénk első, nemzetközi mércével mérhető, kiváló képességű grafikusát.